

Minarə Quluyeva, Şəfəq Balayeva⁵⁰
MOLLA PƏNAH VAQIFIN MÜASİRLƏRİ

M.P.Vaqifin müasirlərindən Baba Şirvaninin, Hamidinin, Mələlinin, Şikəstə Şirinin, Ağqız oğlu Pirinin, Şəki xanı Məhəmməd Hüseyinin, Xan Müştəqın, Rafeinin, Mirhüseyn Ləmbəraninin, Ağa Məsih Şirvaninin, Arif Təbrizinin, Arif Şirvaninin, Şəkili Nəbinin, Məhcurun, Şeyfixanın, M.V.Vidadinin adlarını çəkmək lazımdır. Akademik H.Araslı yazırdı: “XVIII əsrdə Azərbaycan şeirində görünən realist meyillər bu əsrin II yarısında xeyli güclənib qüvvətlənir. Füzuli davamçılarından fərqli olaraq bu şairlər əsas qüvvəni xalqdan alırlar” [24, s.226-227].

“Baba Şirvaninin “Can ilə cəsədin bəhsi” əsəri mövzu etibarlı ilə Füzulinin “Rindü Zahid”inə bənzəyir. Lakin bu əsər heca vəznində yazılmışdır. Bu əsər iki obrazın mükəlliməsinə əsasən qurulmuşdur. Can insanın ruhunu ifadə edir, idealizmə əsaslanır, cəsəd isə insanın real arzu və istəklərini tərənnüm edir. Can bir növ cəsədi dünya işlərindən əl çəkməyə, tərki-dünyalığa çağırır. Cəsəd isə öz fiziki qüvvəsinə arxalanır. Canı həyat nemətlərindən zövq almağa, nikbinliyə səsləyir:

*Can dedi Cəsədə- iman yaxşıdır,
İstər isən ağər arif olasan,
Zəbur, Tövrət, İncil, Quran yaxşıdır.
Neçə sən kimi gəldi pəhlivan,
Rüstəmi gər şasib, Camü Nəriman,
Gətdi, bu sevdadan usan, yaxşıdır.
Cəsəd dedi Cana- düşmə xayaldan,
Hələ keyf eylərəm dövlətdən, maldan,
Nökərdən, naibdən, oğuldan, quldan.
Sürüm bu dünyada dövrən, yaxşıdır. [181, s. 21-24]*

Həmin nikbin fəlsəfəyə Vaqif qoşmalarında da rast gəlirik:

*Ta cəsədin cüda olmayıb candan,
Bil özünü artıq sultandan, xandan.
Qəriblik, ayrılıq nədir ki, ondan
Bu qədər çəkibən azar ağlarsan. [214, s. 218-220]*

Həyata real münasibət, sevgilini xəyallar aləmindən uzaqlaşdırmaq təşəbbüsləri XVIII əsrdə tək-cə Vaqifin adı ilə bağlı deyildir. Ağ Məsih Şirvani gözəli belə təsvir edir: “Yüzü girdə, bərgi gültək, yanağı alü tər, burnu zanbaq qönçəsi, manənd kuçik atrivər, ləbləri həmvar, ağzı eyni püsteyi xəndan kimi, dili şirin, sözü şəkər, sinəsi gen, qolu şümşad və s.”

Ağa Məsih Şirvani XVIII əsr lirikasının ən görkəmli nümayəndələrindən biridir. O əruz və heca vəznində gözəl əsərlər yaratmışdır. Şirvani haqqında məlumatlara Firidun bəy Köçərliyə və Slaman Mümtazda rast gəlirik. Firidun bəy Köçərlinin fikrincə, Ağa Məsih Mustafa xanın dövründə Şirvanda yaşamışdır [80, s.35-37; 145, s. 52-56].

Adolf Berje yazır: «*Месих современник Багифа. Он славится между мусульманами изяцностью стиха*» (“Məsih Vaqifin müasiridir. O, müsəlmanlar arasında öz şeirinin zərifliyi ilə şöhrət qazanmışdır”) [145, s. 35-37]

Məhcur Şirvani də M.P.Vaqifin müasirlərindəndir. Onun “Qisseyi Şirzad” adlı məsnəvisi, heca və əruz vəznlərində yazılmış şeirləri vardır. Lakin şairin əsərləri bu günədək çap edilməmişdir. Hüseyin xan Müştəq Vaqifin dostu olmuşdur. Şəki xanı idi. Əruz vəznində şeirləri və Vaqiflə mənzum məktublaşması dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır. Hüseyin xan Müştəqın sarayında Nəbi, Rafei kimi şairlər yaşamışdır. M.P.Vaqifə kürk hədiyyə etmişdi. Hüseyin xan Müştəqın ölümünə M.V.Vidadi “Müsibətnamə” əsərini həsr etmişdi. Şəki xanı Hüseyin xan Müştəq 1780-ci ildə əmiri Hacı Əbdülqədir tərəfindən öldürülmüşdür. Müştəq Vaqifin “Tüfəng” şeirini oxuduqdan sonra onu belə yüksək qiymətləndirmişdi: “*Şeirinə əhsən ki, yetməz heç bir aşar ona,*

Hər kimin var isə həddi söyləsin göftar ona.” [178, s. 54-56]

O dövr ədəbiyyatında bəzən küskün ruhlu qoşmalara da rast gəlirik. Seytixan adlı şairin qoşmalarında dövrəndən, canandan şikayət hiss olunur:

*Könlüm arzusunda, göziim yollarda,
Neyçün bu gülzara canan gəlməyir?
Bağrım kabab etdi, ciyərim büryan,
Neyçün canan bizə mehman gəlməyir? [178, s. 56-58]*

M.P.Vaqifin müasirlərindən biri də Nişat Şirvanidir. Şairin həyatı haqqında məlumat azdır. Əsərlərindən aydınlaşır ki, zəmanəsində baş vermiş ixtişaşlar nəticəsində doğma yurdu Şamaxını tərk edib, başqa yerlərdə yaşamağa məcbur olmuşdur. M.P.Vaqifin müasiri Şakir Şirvaninin də yaradıcılığı az tədqiq olunmuşdur. Akademik Həmid Araslı bu şair haqqında müəyyən məlumat toplamış, onun heca və əruz vəznlərində yazdığı şeirləri və “Əhvali Şirvan” adlı tarixi mənzuməsi barədə ilk dəfə məlumat vermişdir [24, s. 142-144].

⁵⁰ BDU. minaraguliyeva@gmail.com

XVIII əsrdə M.P. Vaqifin müasiri olmuş Şəkili Nəbinin də adını çəkmək yerinə düşərdi. Bu şair Şəki xanları hacı Cələbi xanın və Hüseyin xan Müştəqin dövründə yaşayıb-yaratmışdır. Onun qoşmaları, qəzəlləri və tarixi mənzumələri vardır:

*Şəbxun salmış, hindi tarac eyeləmiş,
Qara zülfü qulac-qulac eyeləmiş,
Min bir adam sürmüş, ıxrac eyeləmiş
Xəlvət otağına qurban olduğum.* [80, s. 238-239]

Şəkili Nəbinin qoşmalarında əruz vəzninə mənsub izafət birləşmələrinə, çətin ifadələrə rast gəlinir.

M.P. Vaqif ədəbi məktəbinə daxil olan şairlər arasında Hamidi və Mələlinin də adlarını çəkmək lazımdır. Vaqifin müasirlərindən olan Hamidi “Min bir gecə” nağıllarına məxsus “Seyfəl-Mülk” əfsanəsini nəzmə çəkmişdir. Hamidinin qəzəl və qoşmaları da məlumdur. Şairin qoşmalarında klassik Şərq ədəbiyyatının, Hafiz və Sədi Şirazi şeirlərinin təsiri duyulur: *Nə yaraşmış yaşıl üstədən bu xara,*

*Gül sevgiyim, meylin salma bu xara,
Xalın salmış yağma Bəlxə, Buxara,
Əmrinə hazırdır o Yəmən, dilbər.* [80, s. 228-229]

O dövrdə yaşamış şairlərdən biri də Mələlidir. AMEA-nın M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun fondlarında Mələlinin şeirləri yazılmış bir neçə cümg saxlanılır.

Şikəstə Şirin M.P. Vaqifin müasiridir. Bu şairin 1795-ci ildə Ağa Məhəmməd şah Qacar tərəfindən viranə qoyulmuş Tiflis faciəsinə həsr etdiyi qoşması insanı həyəcanlandırır. Şairin təsvir etdiyi real səhnələr dəhşətli və tükürpədidir. Qocaların, qadınların öldürülməsi, Tiflis şəhərinin gözəl binalarının dağıdılıb yandırılması, gözəl qızlarının İran hərəmxanalarına əsir aparılması Şikəstə Şirvaninin şeirlərində gürcü xalqının böyük bir faciəsi kimi təsvir olunur. Şair böyük bir kədər hissi ilə yazırdı:

*Ey, Şikəstə Şirin, düşməni öyünü,
Derdi Tiflis görməmişdi bu günü,
Heç kimsədən getməz dağı, diyiünü
İntiqamın alır vali Tiflisin* [178, s. 42-44].

M.P. Vaqifin müasirlərindən biri də Ağqız oğlu Piridir. Bəzi tədqiqatçılar bu şairi Vaqiflə qarışdırmışlar. Onlar bu şairlə Vaqifin eyni şəxs olduğunu qeyd etmişlər. Tarixi mənbələrdən məlumdur ki, M.P. Vaqifin də anasının adı Ağqız olmuşdur. Aparılmış tədqiqatlar sübut edir ki, Ağqız oğlu Piri Vaqifin dostu və müasiri, eyni zamanda rəvan təbli bir şair olmuşdur. M.P. Vaqif və M.V. Vidadi öz qoşmalarında Ağqız oğlu Pirinin adını çəkmişlər. M.P. Vaqif Şuşa qalabəyisi Məhəmmədşah bəy yazdığı qoşmada Ağqız oğlu Pirinin də adını çəkir:

*Ağqız oğlu Piri, sən məni əkmə,
Özgənin yurdunda o damı tikmə,
Qeyri gözəllərdən heç fikir çəkmə,
Sən elə o gözü çəpəni saxla* [107, s. 234-235].

M.V. Vidadi Vaqiflə müşairəsində Ağqız oğlu Pirini “Vaqifin sirdaşı” adlandırır:

*Ağqız oğlu Piri dünyə sirdaşın,
Hətəmxan ağadır sində yoldaşın
Sarı Çobanoğlu gözəl sirdaşın,
Nə çəkərsən, sən dərdü-sər ağlarsan* [85, s. 48-51].

M.P. Vaqifin müasirləri arasında onun yaxın dostu, sirdaşı M.V. Vidadinin xüsusi yeri vardır.

XVIII əsrin görkəmli şairlərindən olan M.V. Vidadi Qazax mahalının Şıxlı kəndində doğulmuşdur. Tarixi mənbələrdən məlum olur ki, M.V. Vidadi az bir müddət Gürcüstan valisi II İraklinin sarayında yaşamışdır. Vidadi gözəl dini təhsil almış savadlı bir şəxsiyyət idi. Vidadi həm klassik şeir ənənələri, həm də aşıq ədəbiyyatı ilə yaxından tanış idi.

Vidadi şeirlərində nəzər-diqqəti cəlb edən əsas cəhət onun yaradıcılığında dərin bir kədərin üstün yer tutmasıdır. Vidadi realizmə meyli edən ən yeni şeir cərəyanının XVIII əsr şəraitində ilk nümayəndələrindən biridir. Qəzəl və qoşmalarından aydındır ki, o da Nişat, Ağa Məsih və b. kimi şikayətçi əhvali-ruhiyyədə olmuşdur. Vidadi xalqın dərdini öz dərdi hesab edir, xalqın kədəri ilə yaşayırdı. O, cəmiyyətdə olan ictimai haqsızlıqlara göz yummağı bacarmır, tökülən qanlara, xalqın başına gətirilən müsibətlərə soyuqqanlı yanaşa bilmirdi. Bu baxımdan bədbinliyə qapılır, həyatda ürəkəçən heç nəyin olmadığını, gözələrinin el üçün ağıladığını deyirdi: *Dağ, daş yanar, oymaq, el ağlar*

Öz başına yalnız məğər ağlaram? [54, s. 71-72]

M.V. Vidadinin yaradıcılığı xalq şeiri, qoşma janrı ilə sıx bağlı idi. Qoşmalarında eşqi, məhəbbəti, gözəlliyi özünəməxsus şəkildə tərənnüm edən şair aşıqların öz məhəbbəti yolunda bütün əziyyətlərə dözdüyünü qeyd edirdi:

*Seyri-gülşən etsən, ey gülizarım,
Bülbül oxur, bağlar sədayə düşər
Xəttinə baş əyər sünbül, bənövşə,
Gül xanı-payinə fədayə düşər* [54, s.31-34].

M.V. Vidadinin əsərləri içərisində “Müsibətnamə” adlı mənzuməsi xüsusi yer tutur. Bu mənzumə Şəki xanı Hüseyin xan Müştəqin ölümünə həsr olunmuşdur. Şair bu mənzumədə xanlıqlar arasında baş verən qanlı müharibələri, acgöz, qəddar hakimləri ifşa edir. XVIII əsr anadilli Azərbaycan lirikasının inkişafında qoşma yazan şairlər mühüm rol oynamışlar. Bu dövrdə

yaranan ədəbiyyat, aşıq poeziyası və xalq ədəbiyyatı ilə bərabər klassik şeir nümunələrindən də bəhrələnmiş, poeziyanın iki qolunu, iki üslubunu birləşdirmişdir. Ədəbiyyatımızın bu keçid mərhələsində folklor janrlarına müraciət realizmə meyli qüvvətləndirmişdi.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlənən ərəb və fars sözləri lüğəti / – Bakı: Maarif, – 1966. – 308 s.
2. Araslı, H. Aşıq yaradıcılığı / H.Araslı. – Bakı: Birləşmiş nəşriyyat, – 1960. – 340 s.
3. Mümtaz, S. Molla Pənah Vaqif // Azərbaycan ədəbiyyatı. – Bakı: – 1925. – s. 3-47
4. Vaqif, M.P. Əsərləri / tərt.ed. H.Araslı. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2004. – 264 s.
5. Mümtaz, S. Azərbaycan ədəbiyyatının qaynaqları / S.Mümtaz – Bakı: Yazıçı, – 1986. – 445 s.
6. Dastani Əhməd Hərami / tərt.ed. Ə.Səfərlı. – Bakı: Gəndik, – 1978. – 94 s.
7. Füzuli, M. Seçilmiş əsərləri / tərt.ed. M.Sultanov. – Bakı: Şərq-Qərb, – 1992. – 384 s.
8. Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti / tərt.ed. Ə.Mirəhmədov. – Bakı: Maarif, – 1988. – 268 s.
9. Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlənən ərəb və fars sözləri lüğəti / – Bakı: Maarif, – 1966. – 308 s.

Açar sözlər: qoşma, qəzəl, tədqiq etmək, təsvir etmək, əsərlər, real səhnələr, üslub, bağlı olmaq, qüvvətləndirmək,

Ключевые слова: газель, исследовать, описать, произведения, реальные сцены, стиль, классическая поэзия

Key words: gazelle, to research, to describe, works, real scenes, style, to be connected with, to strengthen, classical poetry

Molla Pənah Vaqifin müasirləri

Xülasə

XVII-XVIII əsrlər ədəbiyyatımızın realist yaradıcılıq metoduna keçid dövrü idi. Bu dövrdə qəzəl klassik poeziyanın aparıcı janrı sayılsa da, ona qarşı qoyulan janr qoşma idi. Qoşma fərdi yaradıcılıq üslubu üçün daha geniş meydan açır, daha xəlqi və demokratik səciyyə daşıyır, ədəbi dili xalq dilinə yaxınlaşdırır, sosial mövzuları və problemləri daha səliqəli ifadə edə bilirdi. Qoşma ədəbiyyatda qəzəli sıxışdırır, şairlərin yaradıcılığında mühüm yer tutmağa başlayırdı.

Qoşma- ictimai yerlərdə-toy, bayram və s. yığıncaqlarda aşıqlar tərəfindən sazla, musiqi ilə oxunan, müəyyən ictimai hadisə və ya gözəli, məhəbbəti təənnüm edən lirik əsərdir. Qoşma həm aşıqların, həm də şairlərin müraciət etdiyi şeir formalarındandır. Qoşma xalq şeirinin qədim dörlük formasının müxtəlif növlərinin müəyyən sintezi nəticəsində əmələ gəlmişdir. XVI, XVII, XVIII əsrlər ədəbiyyatında xüsusilə möhkəmlənmişdir.

XVIII əsr anadilli Azərbaycan lirikasının inkişafında qoşma yazan şairlər mühüm rol oynamışlar. Bu dövrdə yaranan ədəbiyyat, aşıq poeziyası və xalq ədəbiyyatı ilə bərabər klassik şeir nümunələrindən də bəhrələnmiş, poeziyanın iki qolunu, iki üslubunu birləşdirmişdir. Ədəbiyyatımızın bu keçid mərhələsində folklor janrlarına müraciət realizmə meyli qüvvətləndirmişdi.

Bu baxımdan məqalədə Vaqifin müasirlərinin həyat və yaradıcılığına müraciət olunmuş, onların yazdığı qoşmalardan nümunələr gətirilmişdir.

Современники М.П.Вагифа

Резюме

XVII-XVIII века – период перехода к реалистическому творческому методу нашей литературы. Хотя газель в то время считалось ведущим жанром классической поэзии, жанр противопоставленный ей, был гошма. Гошма открывает более широкое пространство для индивидуального творчества, несет более демократичный характер, улучшает литературный язык до разговорного языка, дает возможность более свободно выражать социальные вопросы и проблемы. Гошма так же начинает занимать важное место в творчестве поэтов, вытесняя газели.

Гошма доступен в общественных местах – на праздниках, свадьбах и т.л. Это произведение, читаемое ашугами на собраниях сазами, музыкой, воспевающее определенное общественное событие. Гошма состоит из лирических стихотворных форм, к которым обращаются как ашуги, так и поэты. Гошма произошло в результате синтеза различных видов древней четверной формы народного стиха, и особое закрепление в литературе XVI, XVII, XVIII веков.

Поэты, написавшие двустишие, сыграли важную роль в развитии Азербайджанской лирической поэзии XVIII века. Литература этого периода объединила два стиля поэзии, в которых использовались ашугская поэзия и народная литература, а также классическая поэзия. На этом переходном этапе нашей литературы обращение к фольклорному жанру усилило тенденцию к реализму.

В связи с этим в статье приводятся примеры написанных ими стихов, особое внимание уделяется жизни и творчеству современников Вагифа.

M. P. Vagif's contemporaries

Summary

XVII-XVIII centuries were a period of transition of our literature to the method of realist creativity. During this period, ghazal was considered the leading genre of classical poetry, the genre set against it was goshma. Goshma opened up a wider space for the individual creative style, had a more specific and democratic character, brought literary language close to the people and could express social themes and problems more fluently, ghazal was stuck by goshma and goshma began to occupy an important place in the works of poets.

Goshma is a lyrical work sung by ashugs with saz, music in public places – wedding, holidays glorifying a certain social events or a beautiful woman and love. Goshma was formed as a result of the synthesis of different types of ancient four forms of folk poetry. It was specially strengthened in the literature of XVI, XVII and XVIII centuries.